

UNIVERSITY OF PRIŠTINA
FACULTY OF PHILOSOPHY
KOSOVSKA MITROVICA

III-2
2020

УНИВЕРЗИТЕТ У ПРИШТИНИ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ

СВЕСКА 2

ЕЛЕНИ КОРОСИДУ
ЕЛЕНИ ГРИВА
ЈЕЛЕНА Д. МИХАЈЛОВИЋ
ЈЕЛЕНА В. ГРУБОР
ГОЛУБ М. ЈАШОВИЋ
ДРАГАНА И. РАДОВАНОВИЋ
ТАЊА З. МИЛОСАВЉЕВИЋ
МАРИНА М. НИКОЛИЋ
СЛОВОДАН Б. НОВОКМЕТ
СВЕТЛАНА М. СЛИЈЕПЧЕВИЋ БЈЕЛИВУК

МИРЈАНА М. СТАКИЋ
МАРКО М. ЈАНИЋИЈЕВИЋ
ЈОВАНА Д. БОЈОВИЋ
МИЛИЦА Ј. ДЕЈАНОВИЋ
АНА Р. САВИЋ-ГРУЗИЋ
ЈОВАНА С. НИКОЛИЋ
САНДРА Г. САВИЋ
ДУШАН Р. СТЕФАНОВИЋ
АНА М. КРСТИЋ
ЈЕЛЕНА Д. РАЈОВИЋ

НАУКА БЕЗ ГРАНИЦА III

МЕЂУНАРОДНИ ТЕМАТСКИ ЗБОРНИК

СВЕСКА 2

Језик и језици

НАУКА БЕЗ ГРАНИЦА III

КОСОВСКА МИТРОВИЦА
2020

НАУКА БЕЗ ГРАНИЦА III
МЕЂУНАРОДНИ ТЕМАТСКИ ЗБОРНИК

SCIENCE BEYOND BOUNDARIES III – THEMATIC COLLECTION
OF PAPERS OF INTERNATIONAL SIGNIFICANCE

НАУКА БЕЗ ГРАНИЦ III
МЕЖДУНАРОДНЫЙ ТЕМАТИЧЕСКИЙ СБОРНИК

УНИВЕРЗИТЕТ У ПРИШТИНИ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ

**НАУКА БЕЗ ГРАНИЦА III:
2. ЈЕЗИК И ЈЕЗИЦИ**

КОСОВСКА МИТРОВИЦА
2020.

UNIVERSITY OF PRIŠTINA / УНИВЕРЗИТЕТ В ПРИШТИНЕ
FACULTY OF PHILOSOPHY / ФИЛОСОФСКИЈ ФАКУЛТЕТ

SCIENCE BEYOND BOUNDARIES II:
2. LANGUAGE AND LANGUAGES
НАУКА БЕЗ ГРАНИЦ II:
2. ЯЗЫК И ЯЗЫКИ

KOSOVSKA MITROVICA
2020

НАУКА БЕЗ ГРАНИЦА – Међународни тематски зборник
SCIENCE BEYOND BOUNDARIES – Thematic Collection of Papers
of International Significance
НАУКА БЕЗ ГРАНИЦ - Международный тематический сборник

НАУКА БЕЗ ГРАНИЦА 2: ЈЕЗИК И ЈЕЗИЦИ
SCIENCE BEYOND BOUNDARIES 2: LANGUAGE AND LANGUAGES
НАУКА БЕЗ ГРАНИЦ 2: ЯЗЫК И ЯЗЫКИ

Издавач

*Филозофски факултет Универзитета у Приштини
са привременим седиштем у Косовској Мишровици*

За издавача

Проф. др Звездан Арсић

Главни и одговорни уредник издавачке делатности

Проф. др Звездан Арсић

Уредници

Проф. др Голуб Јашовић

Доц. др Бранислава Дилићарић

Доц. др Јелена Бајовић

Рецензенти

Prof. dr Brent Davis, Westcliff University, Irvine, USA

Prof. dr Terence Clifford Amos, Université Catholique de Lille, France

Prof. dr Davronzohn Erinovich Gaipov, Suleyman Demirel University, Kazakhstan

Проф. др Мајло Пижурица, Филозофски факултет Универзитета у Новом Сагу

Проф. др Радован Анђонијевић, Филозофски факултет Универзитета у Београду

Секретари редакције:

Снежана Зечевић, Мина Лукић, Милица Дејановић, Аница Рагосављевић

ISBN за издавачку целину 978-86-6349-150-2

ISBN 978-86-6349-152-6

Међународни тематски зборник *Наука без граница III* резултат је научноистраживачких пројеката *Превод у сисџему компаративних изучавања националне и сџране књижевности и кулџуре* (ОИ 178019) и *Косово и Мејхоџија између националној идентитетџа и европџиџација* (III 47023), које финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Радови се објављују и дистрибуирају у складу са лиценцом Ауторство-Некомерцијално Међународна 4.0. (CC BY NC 4.0 <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>). Оцене изнете у радовима лични су ставови аутора засновани на њиховим истраживањима и не изражавају мишљење Уређивачког одбора нити установе у којој су аутори запослени.

АНА Р. САВИЋ-ГРУЈИЋ¹

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ
БЕОГРАД

СТОЧНО ЗВОНО НА АРЕАЛУ ЈУГОИСТОЧНЕ СРБИЈЕ

У говорима призренско-тимочке дијалекатске области, на ареалу југоисточне Србије, представљене су лексичке јединице са значењем „метална направа с клатном која виси на врату животиње“. Грађа добијена по *Уџишнику за прикупљање сточарске лексике југоисточне Србије* и допуњена лексичким јединицама из релевантних речника с истог говорног подручја, сагледана је у ширем контексту – у оквиру целине српске језичке територије, на основу материјала за *Опшћесловенски лингвистички атлас*, и као део општекарпатског језичког комплекса, репрезентованог кроз лингвистичке карте „*klorot“ и „звоник на шеу пасушегосја скота“. Анализом је обухваћено преко четрдесет именичких лексема, укључујући и различите фонетске и творбене варијанте. Основни циљ рада био је лексико-семантичко расветљавање датих лексичких јединица уз освртање на њихову семантичку мотивисаност и порекло. Лингвистичком картом прецизирана је територијална распрострањеност различитих лексичких реализација на ареалу југоисточне Србије.

Кључне речи: сточно звоно; југоисточна Србија; призренско-тимочки говори; ареално проучавање.

Вишедеценијским теренским истраживањем на основу *Уџишника за прикупљање сточарске лексике југоисточне Србије*², у тридесет и девет пунктова с призренско-тимочке дијалекатске области, прикупљена је богата лексичка

---

1 anasavic81@gmail.com

Прилог је настао у оквиру пројеката „Дијалектолошка истраживања српског језичког простора“ (ЕДБ 178020), који у целини финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

и веровањима српског народа, и прожимајући све сфере народног живота“ (Аксић, 2014, стр. 162). Као ритуални објекат звоно и његов звук коришћени су да би се одагнале зле силе, као и да се комуницира у ритуалним ситуацијама када је људски говор забрањен (СМ, 2001; СМР, 1970). Звоно има велики значај и у пастирењу. Њиме се обележава стадо, његов карактеристичан звук служи за идентификацију стада у дуљуку или међу више стада на пашњаку. Оно се везује око врата стоке и обавља сигналне и магијске функције да би се одвратиле грабежљиве и штетне животиње и одагнале нечисте силе. Звоно се увек везује браву који је у нечему доминантан у стаду – овну или овци који су одлучнији, па их у кретању преко пашњака прате и друге овце. Пратећи звук звона, пастир прати кретање стада, што му омогућава да га усмерава на бољу пашу и скреће од парцела где би се могла начинити нека штета. Звук звона помаже и да се пронађе загуђено стадо. Најзад, звоно је визуелни и аудитивни украс стада. Његова величина и квалитет израде сведоче о материјалном статусу домаћина. Звоно пастирима чини боравак на испаши пријатним, па се звуковни доживљај поспешује везивањем више звона у стаду.

Звона су различитих облика и величина и израђују се од различитих материјала. Специфична употреба неретко је вербализована и посебним именовањима, међу којима истакнуто место заузимају именовања сточних звона.

Издвојивши више од четрдесет именичких лексема (укључујући и различите фонетске и творбене варијанте), којима се именују различите врсте сточних звона намењених обележавању предводника стада или стоке у запрези, настојали смо да кроз призму лексичко-семантичке анализе расветлимо њихову семантичку мотивисаност и порекло.

Лексеме овог типа добрим делом обухваћене су инвентарима у оквиру опсежних монографија о сточарској делатности на српском језичком тлу, међу којима посебну пажњу завређују *Пасџирска ѿерминолоџија Срема* (Бошњаковић, 1985), *Пасџирска ѿерминолоџија Кривовирској Тимока* (Ракић-Милојковић, 1993) и *Пасџирска ѿерминолоџија Пећкој Подјора* (Јашовић, 1997). За наш вид истраживања од значаја је била и монографија *Сџочарска лексика села Лозана* (Јоцић, 2005), настала по Уџиџнику за ѿрикуџљање сџочарске лексике јуџоисџочне Срџије на терену тимочко-лужничког говорног типа.

Засноване на истим методолошким поступцима, поменуте монографије су анализи грађе приступиле преко семантичких микропоља, где су различите врсте звона разматране у оквиру лексичко-семантичке групе „називи предмета за обележавање стоке“ (Бошњаковић, 1985, стр. 67; Јашовић, 1997, стр. 72; Ракић-Милојковић, 1993, стр. 54). Класификација регистрованих назива базирана је на семантичким компонентама које се односе на величину и врсту материјала од којег је звоно направљено (Бошњаковић, 1985, стр.

67), као и на оним којима се прецизира да ли је реч о звону којим се обележава предводник у стаду или о украсном звону (Јашовић, 1997, стр. 72).

Методологију нашег истраживања обликовала је и усмеравала сама језичка грађа, добијена по нешто другачије конципираном упитнику. Будући да недвосмислено утврђивање наведених семантичких компоненти често није било могуће, систематизација ексцерпираних грађе извршена је према називима, уз прецизирање додатних квалификативних вредности кадгод је за то било веродостојних података.

Како би наш преглед био свеобухватнији, корпус за овај прилог допунили смо лексичком грађом из дијалекатских речника који репрезентују сва три типа призренско-тимочке дијалекатске области (в. литературу).

Будући да су анализом обухваћене лексеме с подручја сва три говорна типа у оквиру призренско-тимочке дијалекатске области на територији југоисточне Србије, у складу с лингвогеографским приступом примењен је и метод картографског представљања. Картом се преко конкретних језичких факата, овде преко речи за означавање сточног звона, показује њихова распрострањеност на датом ареалу.

Пунктови су у тексту и на картама обележени бројевима према следећем редоследу:³

- на тимочко-лужничком говорном подручју су: Кожељ (1), Штитарац (2), Жлне (3), Топли Дол (4), Бучум (5), Лозан (6)⁴, Иново (7), Височка Ржана (8), Рсовац (9), Мирковци (10), Велики Јовановац (11), Беровица (12), Ореовац (13), Радошевац (14), Стол (15);
- на сврљишко-заплањском говорном подручју су: Сесалац (16), Левовик (17), Мужинац (18), Бели Поток (19), Лалинац (20), Церје (21), Преконога (22), Малча (23), Велики Крчимир (24), Златићево (25), Чука (26), Вукања (27);
- на призренско-јужноморавском говорном подручју су: Мала Река (28), Мртвица (29), Прекодолце (30), Куново (31), Власе (32), Буштрање (33), Горње Требежиње (34), Крива Феја (35), Црвени Град (36), Радовница (37), Раковац (38), Широка Планина (39).

Експлицирање грађе започели смо према унапред установљеном редоследу, почевши од општепознатог назива *звоно*. Примарно значење лексеме *звоно* (према општесловенском *zvонъ (Skok, 1973, стр. 668)) забележено у РСАНУ (1969, стр. 681) јесте „направа од метала, обично купастог облика, која ударањем клатна, језичка или других саставних делова одаје звук, зво-

3 Овакав редослед обележавања пунктова преузет је из предговора *Пасџирској речника југоисточне Србије* (Лексика *џасџирсџива*, у штампи).

4 Упитник за пункт Лозан није био комплетно попуњен, те смо податке који недостају преузели из монографије *Сџочарска лексика села Лозана* (Јоџић, 2005).

ни“. У истом значењу различите фонетске и акценатске варијанте лексеме *звоно* забележене су широм испитиваног ареала: *звóно* (12, 17, 19–20, 29, 39) / *свóно* (1–2, 8, 15, 21, 23, 27, 32–35, 39) / *свóн* (38–39). Међутим, у традиционалној пастирској култури звоно има и уже, спецификовано значење „левкаста направа која виси на врату животиње, израђена од бронзе или других метала са клатном“. Оваква семантичка реализација која се односи на звоно које се може окачити крупној или ситној стоци да се не би изгубила када иде на пашу, или пак животињи која предводи стадо, потврђена је у само неколико пунктова. У једном пункту на тимочко-лужничком терену (2) овакав назив употребљава се за звоно које се везује овци која предводи стадо. По два сврљишко-заплањска (19, 23) и призренско-јужноморавска пункта (29, 38) носе информацију да је посреди звоно којим се обележавају говеда.

Сазнања фундирана на грађи из упитника сагласна су стању које бележе речници. Значење које се односи на врсту сточног звона потврђује једино *Речник љовора јужне Србије*, у коме су забележене фонетске варијанте *свóно* / *свóн*, чија се семантика везана за сточна звона експлицира записима са терена: – *Свóно óвцу љрогáва, а мајка ћёрку óгáва. – Да кúиши у Бујáновац свóн за óвна* (Златановић, 1998, стр. 488). – *Нема сѝóка, не чујев се нѝде свонéви* (Златановић, 2011, стр. 552).

Сему у којој је садржана информација о сточном звону препознајемо и у семантичкој структури животињских именована мотивисаних лексемом *звоно*. Најбројнија су именована којима се означава најлепша овца која носи звоно и предводи стадо. У речницима су забележене фонетске и творбене варијанте: *звонáрка*: – *Еѝé љу звонáрка, љознáвам нáше óвце љо звонó како звечѝ* (Стојановић, 2010, стр. 290); *свонáрка*: – *Ја оѝкарá сѝáго сас свонáрку и љрогáдо у Бујáновце* (Златановић, 1998, стр. 488). – *Тáј свонáрка је нáј љолém шѝеѝнѝ, заѝóј смо ву ѝуриѝли звонó* (Жугић, 2005, стр. 459; Рајковић Кожељац, 2014, стр. 172); *звончáрица*: – *На најúдаву овцу врзујемо звонѝ, она је звончáрица* (Златковић 2014: 299); *свончáрица*: – *Тáј овцá нек дýде свончáрица* (Златковић, 2014, стр. 207); *звончáрка*: – *Звончáрка се не мóж нѝкад љоѝѝка, заѝóј óвце љду љо њу; звончáруша* (Златановић, 1998, стр. 134); *свончáруша* (Рајковић Кожељац, 2014, стр. 172);⁵ *свонáруша* (Златановић, 2011, стр. 552). Улогом коју има у стаду – да га предводи и носи звоно, подстакнуто је и именовање овна *свонáр*: – *Оѝкачи све óвце и óвна свонáра* (Златановић, 2014, стр. 552; Рајковић Кожељац, 2014, стр. 172).

На испитиваном ареалу значење деминутивних облика *звончé* (10, 24, 36), *свончé* (6), *свонцé* (11) и *свнчé* (25) примарно се везује за мала звона која се каче ситној стоци, првенствено јагњадима и теладима.

5 Лексему *звончáрица* потврђује и Ђирић (2018, стр. 270), али без илустративног материјала.

И у речницима се основно значење деминутивних облика везује управо за овај ентитет: *звонче*: – *За јаїне ма́ло звонче́*. – *Ишъл сам на ва́шар само звонче-и́ија да си ку́йим за сѝо́ку* (Златковић, 2014, стр. 299). – *Звончеи́ија и клоѝошар-чеи́ија но́се јаїанци, да не љду љува́ љге љасу́* (Ђирић, 2018, стр. 270); *свонче/свонче́, свончѐнце*: – *И на шѐле врза́ја свонче*. – *Шѝо ши јаїње шѝолко дле́ји, / да ли дле́ји за свончѐнце?* (Златановић, 2011, стр. 522). – *На ждредѝо наврза́л свончићи, ра-ду́је му се* (Златковић, 2014, стр. 207). – *Јаїанчичи но́се свончеи́ија, а овце свонци* (Ђирић, 2018, стр. 287); *свонце / свонче́*: – *Врза́ли му на ја́ре свонца и мани́сѝра* (Жугић, 2005, стр. 459). – *Тури́ли свонца на јаїњићи* (Јовановић, 2004, стр. 419).

Примарно значење фонетских варијанти *звона́ц* (19, 26) / *звонѝц* (8, 10, 15, 23, 39) / *свона́ц* (19, 24) / *свонѝц* (1, 6, 8, 14, 24, 36), *звѝнѝц* (22) / *сванѝц* (5–6, 25) / *свенѝц* (2, 4, 7) / *сванѝц* (11–12, 20, 26, 30) реализује се као „бронзано звоно које носи брав“. Иако се ради о општем називу за сточно звоно, у већем броју пунктова (2, 10, 22, 23, 25, 30) овај назив првенствено се везује за веће звоно које се качи воловима у запрези. У неколико пунктова на тимочко-лужничком терену (1, 5–6, 8, 12) овакав назив спецификован је за звоно које носе овце и овнови.

Стање на терену сагласно је са подацима забележеним у речницима. У *Речнику љовора јужне Срдије* потврђена је само фонетска варијанта *свона́ц* у значењу „звоно од бронзе“: – *Баи́шиа куѝи́л два свонца́ за волóви* (Златановић, 1998, стр. 488). *Речник села Каменице код Ниша* доноси фонетску варијанту *свонѝц* и значење „повеће звоно на овну предводнику“: – *Свонѝц не но́си овца́, неѝо овѝн* (Јовановић, 2004, стр. 419). У значењу „звоно на стоци“ забележене су и фонетске варијанте *звѝнѝц*, *свенѝц* и *свонѝц* у *Тимочком дијалекајтском речнику*: – *Чуе се свенѝц, врчају се овце из љашу* (Динић, 2008, стр. 260). У *Црношравском речнику*, у значењу „бронзано звоно на стоци“, посведочене су изведенице *звона́ц / свонѝц*: – *Шѝо се данѝс не чу́је Гаљин звона́ц?* – *Бу́лча но́си свонѝц, он је ћаја*. – *А Првка не чу́је свонѝц?* (Стојановић, 2010, стр. 278, 290) и *свона́р*: – *На Калу́шу смо ѝури́ли свона́р, лијари́ца-е це заѝуди* (Стојановић, 2010, стр. 290). Највише фонетских варијанти потврђено је у *Речнику ѝиројској љовора*: *звенѝц*: – *За овце већи и мањи звенѝц, а за јаїње ма́ло звонче́* (Златковић, 2014, стр. 299); *звонѝц*: – *Звонци се разлика́ву ѝо ѝзљед и ѝо величѝну за рáзну сѝо́ку* (Златковић, 2014, стр. 299); *сванѝц*: – *Некој ми сѝури́л сванѝц од овцу* (Златковић, 2014, стр. 205); *свенѝц*: – *Жáло у свенѝц и клоѝеи́шар ѝма* (Златковић, 2014, стр. 206); *свонѝц*: – *Кад чу́јем свонци у ѝо́ље и ѝлáнину, мѝло ме*. – *Коњаи́ но́си свонѝц окол ши́ју, да зна́ју кудѝ ѝасѝ* (Златковић, 2014, стр. 207). *Речник љовора Лужнице* бележи фонетске варијанте *звонѝц* и *свонѝц* у значењу „веће звоно које носи одрасла стока“: – *У Ри́д др́нка звонѝц на кра́ве, а деца́ шѝѝо ји чу́вају на-дѝла се у дѝнкер* (Ђирић, 2018, стр. 270). – *Свонѝц је за овцу ѝо́љк ои́ клоѝошáр, а ѝодолеко се чу́је* (Ђирић, 2018, стр. 287).

Лексема *звонац* остварује апсолутну синонимију с изведеницом *меденица*, у чијој основи распознајемо лексему *мед* у значењу „легура бакра и цинка, месинг; бронза; бакар“ (РСАНУ, 1984, стр. 274). Лексичка јединица *меденица* (1, 5–7, 10–11, 15, 17–24, 27, 33) има велику фреквентност у северним, североисточним и северозападним крајевима испитиваног говорног подручја, док је на југу присутна само у једном пункту (33). У великом броју пунктова уобичајено је да се овакав назив везује за сточно звоно које се качи овцама и овновима (1, 15, 19–23), а ређе кравама (5, 19–20) и козама (10).

Стање на терену кореспондира са записима у речницима. Одредницу *меденица* у значењу „звоно од бронзе које се обично веша стоци о врат“ региструју *Речник села Каменице код Ниша: – По меденицу знам куде су ми волџи* (Јовановић, 2004, стр. 466). У истом значењу у *Црнојравском речнику* забележен је фонетски облик *медунџа*: – *Чуе се медунџа од нашу Првку (крава)*. – *По медунџу љу љознавам, љо-е Жерка (крава)* (Стојановић, 2010, стр. 448). У *Тимочком дијалекатском речнику* присутна је лексема *медњаќ* „звоно на овци“ (Динић, 2008, стр. 406), док *Речник њиројској џовора* бележи фонетску варијанту *медењаќ*: – *Оићинџ се дњиџ медењаќ и љосле ља најдџо* (Златковић, 2014, стр. 447). У једном пункту на тимочко-лужничком тлу (10), у околини Пирота, забележен је множински облик *звонџи медењаџи*. Двочлана синтагматска конструкција *звонџ медењаќ* посведочена је и у *Речнику њиројској џовора*: – *За козе звонџи медењаџи, а за џвце више клоџиџари* (Златановић, 2014, стр. 299). Деминутивним облицима *меденичка*: – *Меденичка се врзуе на јање* (Рајковић Кожељац, 2014, стр. 270) и *медунџе*: – *И на кравче смо врзали медунџе да се не заџуди* (Стојановић, 2010, стр. 448) именују се мања сточна звона која се каче младој или ситнијој стоци.

За именовање врсте сточног звона у два пункта посведочени су називи *џулџм* (19) и *џулумџ* (11). Овакав назив се може довести у везу са балканским турцизмом *tumbak* у значењу „месинг, мед, бронза“ (Skok, 1973, стр. 522), што на плану значења ствара услове за развој синонимије са лексемом *меденица*. *Речник њиројској џовора* као једну од секундарних семантичких реализација лексеме *џулџм* бележи „велико, дугуљасто звоно за говече“: – *Ка вржем на Сивку џулџм, знам куде ми џоведџа љасу* (Златковић, 2014, стр. 491). Лексему *џулумџ* у значењу „овеће звоно које се привезује крави о врат“ бележи *Речник џимочкој џовора*: – *Меденица е за џвце, клеџиџар за козе, а џулумџ за џоведџу* (Рајковић Кожељац, 2014, стр. 562). Међутим, у вези са именовањима *џулџм* и *џулумџ* не треба искључити ни могућност мотивационе везе с придевом *џулум* (Петровић, 2012, стр. 282), балканским турцизмом који се развио од тур. *tulumbaz* < *daumbaz*, у значењу „нарочита врста дубња која се носи на каишу око врата“ (Škaljić, 1966, стр. 623). У *Речнику њиројској џовора* (Динић, 2014, стр. 491) придев *џулдес*, *-џа*, *-џо* забележен је у значењу „ваљкаст; лоптаст; низак и крушкаст“. Проверавајући нека значења на терену, у

селу Гулијану (сврљишки крај, тимочко-лужнички дијалекатски тип) на питање да се објасни како изгледа сточно звоно *клејейџар* добили смо одговор: – *Клејейџар гóјде онак ѿулумдес* (нап. А. С. Г.).

Именовање сточног звона засновано на врсти метала од ког је израђено распознаје се и у називу *дрóнсо*: – *Иу сѿйáго овна́ за иљáго, / и на óвна дрóнсо од сѿйо ĩрóша* (Златановић, 2011, стр. 54).

Широку употребу имају и деривати у чијој основи распознајемо онома-топеју *клеј/клој* којом се „оронаша бука што настаје, кад се čím tvrdim udari“ (Skok, 1972, стр. 95–96). Дериватима са овом основом обично се именује сточно звоно израђено од лима, мада је честа њихова употреба и у значењу синонимном лексеми *меденица*. На терену су потврђени облици *клајейџар* (23) / *клејейџар* (2, 6–7, 17, 19, 21–22) / *клојоџар* (8, 10, 12, 14–15, 20, 24–26) и *клојоџарник* (5, 11, 30, 33, 35). У једном тимочко-лужничком пункту на источној граници у употреби је и облик средњег рода *клојоџарé* (4), док на сврљишко-заплањском терену егзистира деминутивни облик *клојоџарче* (25). У два пункта на призренско-јужноморавском тлу забележени су облици *клојало* (29), *клејейáло* (29) / *клојоџáло* (28). Подаци из упитника сугеришу да је најчешће у питању врста звона која се везује овцама (5, 10–11, 15, 19–20, 22–25, 30), потом козама (2, 15, 17, 21–22, 30), а ређе кравама (17, 20, 28), коњима (4, 10–11) и магарцима (4).

Стање на терену углавном је сагласно с подацима потврђеним у речницима. Лексеми *клејейџар* у значењу „велико звоно које се везује овну предводнику, клепетуша“ доноси *Речник села Каменице код Ниша*: – *Врза́ клејейџар на овна́ да чу́ем кудé ми óвце ѿду* (Јовановић, 2004, стр. 442). *Речник ѿвора јужне Србије, Црноѿравски речник* и *Речник ѿројској ѿвора* у истом значењу бележе фонетску варијанту *клојоџар*: – *Клојоџар нóси на́ша овца́ зр́нка* (Златановић, 1998, стр. 179); – *Звóнци и клојоџарé наврзáл на овце́ѿе*. – *Лукáнци кáжу ĩломоџар, а мѿ кáжемо клојоџар* (Златковић, 2014, стр. 375); – *Ел чу́јеш клојоџар на на́шоѿа Карáцу?* (Стојановић, 2010, стр. 371). У истом значењу је у *Речнику ѿвора Лужнице* забележена фонетска варијанта *клајоџар*: – *Пејкáна ѿма да крѿви шѿју конѿо Вр́ђе, да чу́је клајоџар на Ливр́шу* (Ћирић, 2018, стр. 372). Фонетске варијанте *клејейџар* / *клојоџар* у значењу „звоно од црног лима, промуклог гласа, које се везује о врат обично козама“ потврђене су у *Тимочком дијалекајском речнику*: – *Свенѿц се врзу́је на овцу́, а клејейџар на козу́* (Динић, 2008, стр. 332). У *Црноѿравском речнику* је у истоветном значењу регистрован и дериват *клојоџарник*: – *Некѿ на Белу́ну скину́л клојоџарник*. – *Кудé је на на́шу овцу́ клојоџарник?* (Стојановић, 2010, стр. 371). Фонетске варијанте *клејейџарник* / *клојоџарник* региструје и *Речник ѿимочкој ѿвора*, али без ширег контекста (Рајковић Кожељац, 2014, стр. 219). Иако су према подацима из упитника облици средњег рода локализовани на област призренско-ју-

жноморавских говора, речници упућују да се различите фонетске варијанте могу наћи на целој територији југоисточне Србије. Тако су на тимочко-лужничком терену, у значењу „звон које се везује кози о врат“ потврђене фонетске варијанте *клејейшало / клојошало* (Рајковић Кожељац, 2014, стр. 219). У говорима сврљишко-заплањског типа за номинацију металног звона на овци или крави употребљава се фонетска варијанта *клојошало*: – *Туривој клојошало да ти се шјј лијарица не јуди* (Стојановић, 2010, стр. 371). На призренско-јужноморавском тлу у значењу „звон које се овцама качи око врата ради оглашавања“ егзистирају варијанте *клојашало* и *клојейшало*: – *Да ми донесеш једно клојашало из Сурдулицу за овна* (Златановић, 2011, стр. 219); – *Тај овњ је јолем шшешниј, зајој смо му врзали клојейшало да ја чујемо, он јојрчи у шшешу и цел дуљук јо њеја* (Жугић, 2005, стр. 158). У говорима призренско-јужноморавског говорног типа потврђени су и деминутивни облици *клојешалце* „звонце које се качи око врата јагњета или јарета ради оглашавања и украшавања“: – *Мора да куйим јдаво, ново клојешалце за Бецка* (Жугић, 2005, стр. 158) и *клојашалце* (Златановић, 2011, стр. 219).

Речници доносе и занимљив попис лексема којима се именују животиње које носе клепетушу. *Клејейарка / колојошарка* јесте „коза која носи клепетарник“ (Рајковић Кожељац, 2014, стр. 219). *Клојошарица* је „овца са клепетушом“: – *Клојошарица се расјрча* (Златковић, 2014, стр. 375). *Клојашалка* је „овца која носи звон клопатало“ (Златановић, 1998, стр. 179), *клојошаруша* „овца која носи звон клопотар“ (Златановић, 1998, стр. 179); – *Све овце јду за клојошарушу* (Стојановић, 2010, стр. 371).

За означавање истог ентитета у говорима призренско-јужноморавског типа забележени су деривати с мотивним глаголом *шроја* у значењу „лупа, звечи“ (Златановић, 1998, стр. 408): *шројашало* (32–33, 38–39) / *шројешало* (31), *шројашалце* (36). Фонетска варијанта *шројашало* потврђена је и у *Речнику јовора јужне Србије* у значењу „врста звона; шире је у горњем делу“: – *Тројашала за сјоку јравили су ковачи* (Златановић, 1998, стр. 408–409). Исти облик региструје и *Речник шимочкој јовора*: – *На Торкану сам врзала шројашало* (Рајковић Кожељац, 2014, стр. 558), где се као синоним наводи још и лексема *шракало* „клетуљка, клепетуша“ (Рајковић Кожељац, 2014, стр. 554).

Речници с тимочко-лужничког говорног подручја у синонимном значењу региструју лексему *гломошар* мотивисану глаголском речи *јрома* у значењу „лупа, звецка, треска“ (Динић, 2008, стр. 118): – *Јма јломошари разни: за мајаришја јлосан, ја за овце, јоведа, коњи. – Навржем на овцејше и јлосони и јломошаре, ја милина да слушаш* (Златковић, 2014, стр. 109; Рајковић Кожељац, 2014, стр. 71). *Речник јиројској јовора* доноси и деминутивни облик *јломошарче* у значењу „мала клејейуша (за шеле, жгреде, козу)“: – *Гломошарче вржемо на жгреде, ја оно јрчи а ми се радујемо* (Златковић, 2014, стр. 109). У вези са

Стање на терену сагласно је стању које бележе речници с тимочко-лужничког говорног подручја, док у осталим речницима нема потврде овој лексеми. Лексема *ѓрајѓорак* и деминутив *ѓрајѓорче* потврђени су у Тимочком дијалекатском речнику: – *На коњи, на ојлави, ѓурени ѓоја ѓрајѓорци, а на ждредѓ едно ѓрајѓорче* (Динић, 2008, стр. 639). Речник ѓироѓској ѓовора бележи фонетске варијанте *ѓрајѓонац* и *ѓрајѓорац*, као и деминутивне облике *ѓрајѓорче* и *ѓрајѓорченце*: – *Врјемо на ждредѓ ѓрајѓонци. – Ѐма звонѓц, клоѓоѓѓар и мајецко ѓрајѓорац. – На јаје мајо ѓрајѓорче, а на ждредѓ и на коња су ѓрајѓорци на ојрлицу. – Прајѓорче од ѓлѓк за мајечко јајнѓнце или козицу. – Прајѓорченце оѓи-ѓлѓк за јајнѓнце или козицу* (Златковић, 2014, стр. 220). Множински облик *ѓрајѓорци* употребљава се у значењу „огрлица са звончићима за коња или ждредѓ“: – *Закачили на ждредѓ ѓрајѓорци* (Златковић, 2014, стр. 220). И Речник ѓовора Лужнице региструје лексеми *ѓрајѓорак*: – *Одалек се чују ѓрајѓорци* (Ѓирић, 2018, стр. 771).

Продубљивању наших сазнања доприносе и подаци добијени као резултат рада на пословима лингвистичке географије у оквиру великих међународних пројеката *Оѓиѓшесловенској линѓвисѓиѓчкој аѓлласа* (ОЛА) и *Оѓиѓшѓекарѓѓајѓској линѓвисѓиѓчкој аѓлласа* (ОКДА).⁶

У мрежи пунктова за ОЛА три су у сфери наших интересовања: Пљачковица (85), Доњи Душник (86) и Кална (87). У материјалу прикупљеном за потребе ОЛА, на терену који је обухваћен и нашим истраживањем, у вези са значењем „бронзано звоно на врату овце“⁷ забележене су лексеме *звенѓц* (87), *своѓце* (85–86) и *клејѓѓѓар* (87), док је за значење „дрвено звоно на врату овце“ потврђен само назив *клоѓоѓѓало* (86). Посматрајући ове лингвогеографске чињенице у ширем контексту, у оквиру целине српског језичког простора⁸, примећујемо приличну лексичку уједначеност. Потврђене су различите акценатске и фонетске варијанте лексема: *звоно, звѓчак, бронза, клејѓѓѓуша, клејѓка, медѓеница, чакѓѓар*.

Богати језички подаци похрањени су и на лингвогеографским картама ОКДА, у чијем се средишту интересовања налази лексички слој који се тиче реалија сточарске делатности. Према речима А. Ломе (2005, стр. 334) за систематско и исцрпно представљање лексике карпатског ареала коришћене су две врсте карата „једне иду у смеру од речи ка значењу, тј. бележе рас-

6 О лингвистичким истраживањима на нашим просторима било је више радова, од којих су посебно инструктивни: Ивић, 1991; Милорадовић, 2012; Реметић, 1997.

7 ОЛА, том *Висинско сѓѓочарење*, рукопис.

8 „У мрежи Општесловенског лингвистичког атласа налази се 28 српских пунктова, а „покривене“ су све српске дијалекатске формације. Осим тога, српски језик је заступљен и са два пункта у Румунији (Клокотич и Свиница), и једним пунктом у Мађарској (Ловра)“ (Милорадовић, 2012, стр. 145).

прострањеност и семантичку разгранатост једне конкретне лексеме, а друге од значења ка речи, пописујући разне називе за исти појам у наведеним ареалима“. Међу речима чије се простирање утврђује јесу и оне које се одnose на сточно звоно.⁹ Добијене лингвогеографске чињенице представљене су двома картама, добијеним по наведеним принципима: „*klorot“ и „звоник на шее пасушегосја скота“. У мрежи пунктова за ОКДА, подручје југоисточне Србије заступљено је са три пункта: Првонек (203), Топли Дол (204) и Калетинац (205). У вези са назначеним питањима забележене су лексеме: *свóно* (203), *свенáц* (204) / *свонъц* (205), *дрóнзица* (203), *клойойáло* (205).

Лингвистичка карта потврђује да међу подацима које репрезентују ОЛА и ОКДА и оних до којих смо дошли у овом истраживању постоји велика уједначеност.

Већина анализираних дијалекатских ликова одликује се фонетизмом специфичним за призренско-тимочке говоре (s, ʋ), при чему није било језичких карактеристика које показују разлике у оквиру посебних говорних типова на тлу југоисточне Србије. Присутан је велики број дублетних облика, али ниједан облик не представља спецификум само једног краја.

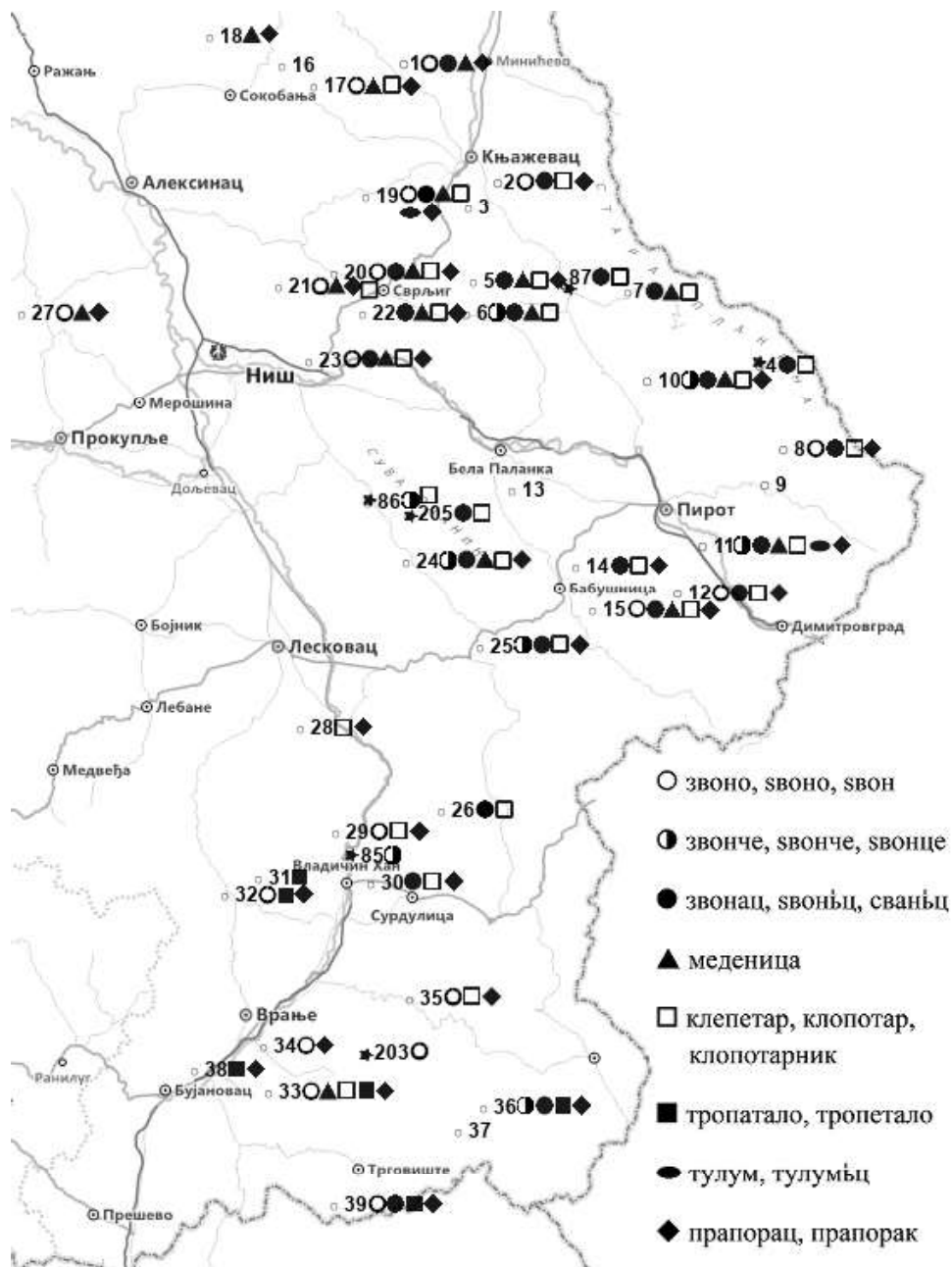
Представљена именована углавном су монолексичке јединице, док су само два пута потврђене двочлане синтагматске конструкције: *звонъц медењáк* и *їломойáр лумйовац*.

Иако су суживот, а самим тим и језичка интерференција Срба и бројних несловенских народа на подручју југоисточне Србије условили присуство „страних наноса у сточарској терминологији овог дела Србије више него у другим испитиваним подручјима“ (Јовић, 2015, стр. 215), лексеме којима се означавају сточна звона углавном имају словенску основу. Тако се у основи највећег броја забележених ликова распознаје словенска основа *звон-*: *звóно* / *свóно* / *свон*; *звончé* / *свончé*, *свонцé* / *свнчé*; *звонáц* / *звонъц* / *свонáц* / *свонъц*, *звнъц* / *сванъц* / *свенъц* / *сванъц*. Словенског порекла су и изведенице *їрайорац* / *їрайоръц*, *їрайорак*, *їрайорче*.

Будући да је посредни предмет чија је основна функција одавање звука, не изненађује чињеница што код великог броја назива распознајемо ономато-пејску основу. Мотивисан ономатопејом *цин*, којом се опонаша звук звона, настао је назив *цинáра*. Ономатопеје *клеї(ей)* и *чек(ей)* познате су свим словенским језицима и у основи су именована: *клаїейáр* / *клеїейáр* / *клоїойáр*, *клоїойáрник*, *клоїойáрчé*, *клоїойáрче*, *клоїейáло* / *клоїойáло*; *чекáрче*. Скок (1972, стр. 332) наводи да је и глагол *луїаїи* настао од ономатопеје, те њиме мотивисана именована *лумйовац* / *лóйовац* / *лумйовац*, такође, налазе место у овој категорији. Експресивне глаголске речи *їройа*, *їрома*, *грњка* спецификум су испитиваног дијалекатског идиома и у једној од својих се-

9 ОКДА, том 7.

СТОЧНО ЗВОНО НА АРЕАЛУ ЈУГОИСТОЧНЕ СРБИЈЕ

* Звездицом су обележени пунктови који се налазе у ОЛА и ОКДА.

* Топли Дол у мрежи пунктова за наше истраживање носи број 4, а на картама ОКДА 204. Будући да су добијени исти подаци, нумерација 204 није забележена.

манличких реализација остварују значење блиско глаголу *лѹа*. Њима су мотивисани називи звона: *ѡройаѡало* / *ѡройейало*, *ѡройаѡалче*; *ѡломѡар*; *дрњкало*.

Врстом метала од кога су израђена, мотивисана су именовања сточних звона: *меденѡца* и *меденѡк*; *ѡулѡм* и *ѡулѡмѡц*, *дрѡнсо*.

Све анализиране лексичке јединице својина су југоисточних српских говора и чине саставни део народне сточарске терминологије и непобитни доказ о значају сточних звона у животу традиционалне сеоске заједнице.

Нажалост, с изумирањем села и сточарења неминовно страда и језик којим се овај сегмент живота вербализује, те језички материјал похрањен у четрдесетак свезака, добијених по *Уѡиѡнику за ѡрикуѡљање сѡочарске лексике јѡисѡочне Срдије*, представља споменик животног и језичког богатства некадашњег живота сточара. Овако пописана сточарска лексика заувек је отргнута од заборава и дата новим генерацијама као значајан материјал за будућа лингвистичка и етнокултуролошка истраживања, јер језик овде забележен „није само *средсѡво сѡоразумевања*, већ је то и њихово умење, знање и осећање; често и мука, али и радост, њихова духовна игра, важна, брижна и далекосежна“ (Јоцић, 2005, стр. 7).

Сетимо се на крају речи нашег славног дијалектолога професора Павла Ивића: „Наши дијалекти одлазе заједно с опанцима, пеленгирима, тродневним славама и додолским опходњама“ (Ивић, 1990, стр. 207), али „Није губитак то што ишчежава ’неисцрпно богатство разноврсних прелива нашег народног говора’, али јесте губитак ако то богатство ишчежава незабележено“ (Ивић, 1990, стр. 208).

ЛИТЕРАТУРА

- Аксић, Н. (2014). Друге зове, себе не чује – звоно у српској народној традицији. *Philologia Mediana*, VI (6), 151–165.
- Бошњаковић, Ж. (1985). *Пасѡирска ѡерминолоѡија Срема*. Нови Сад: Филозофски факултет.
- Ивић, П. (1990). *О језику некадашњем и садашњем*. Београд–Приштина: БИГЗ–Јединство.
- Ивић, П. (1991). Рад на лингвистичкој географији у Југославији. *Изабрани оѡлеги*, III, 49–66.
- Јашовић, Г. (1997). *Пасѡирска ѡерминолоѡија Пећкоѡ Подѡора*. Приштина: Народна и универзитетска библиотека.
- Јовић, Н. (2015). Речи страног порекла у сточарској терминологији југоисточне Србије. У: М. Младенова, М. Радичева и др. (ур.), *Движение и ѡросѡрансѡво в славянскиѡе езици, лиѡераѡури и кулѡури* (215–222). Софија: Универзитетско издателство „Св. Климент Охридски“.

- Јоцић, Д. (2005). *Сѣочарска лексика села Лозана*. Културна историја Сврљига. Свеска 3. Сврљиг: Етно-културолошка радионица.
- ЛП, (у штампани). *Лексика њасѣирсѣва јуѣисѣјочне Србије*. Колективна монографија.
- Лома, А. (2005). Општекарпатски дијалектолошки атлас. *Зборник Маѣице срѣске за филолоѣју и линѣисѣику*, XLVIII (1-2), 331-336.
- Милорадовић, С. (2012). Лингвистички атласи – „централни инструмент“ савремене дијалектологије. У: М. Ивановић-Баришић (ур.), *Теренска исѣраживања – ѣоеѣика сусреѣа* (141-151). Београд: Српска академија наука и уметности.
- Петровић, С. (2012). *Турѣизми у срѣском ѣризренском ѣвору*. Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Ракић-Милојковић, С. (1993). Пастирска терминологија Кривовирског Тимока. *Срѣски дијалекѣолошки зборник*, XXXIX, 11-148.
- Реметић, С. (1997). Српски језик у лингвистичким атласима. *Слависѣика*, I, 116-120.
- РМС 1967-1976: *Речник срѣскохрѣвајскоѣ књижевноѣ језика I-VI*. Нови Сад: Матица српска.
- РСАНУ 1959-2010: *Речник срѣскохрѣвајскоѣ књижевноѣ и народноѣ језика I-XVIII*. Београд: Српска академија наука и уметности.
- Skok, P. (1971-1974). *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti.
- Škaljić, A. (1989). *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*. Sarajevo: Svjetlost.

ИЗВОРИ

- Богдановић, Н. Материјал добијен по Уѣиѣнику за ѣрикуѣљање сѣочарске лексике јуѣисѣјочне Србије (рукопис)
- Динић, Ј. (2008). *Тимочки дијалекѣишки речник*. Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Жугић, Р. (2005). Речник говора јабланичког краја. *Срѣски дијалекѣолошки зборник*, LII, 1-470.
- Златановић, М. (1998). *Речник ѣовора јужне Србије*. Врање: Учитељски факултет.
- Златановић М. (2011). *Речник ѣовора јуѣа Србије*. Врање: Аурора.
- Златковић, Д. (2014). *Речник ѣирѣјскоѣ ѣовора 1-2*. Београд: Службени гласник.
- Јовановић, В. (2004). Речник села Каменице. *Срѣски дијалекѣолошки зборник*, LI, 313-688.
- Јовановић, В. (2007). Додатак речнику села Каменице код Ниша. *Срѣски дијалекѣолошки зборник*, LIV, 403-520.
- Јоцић, Д. (2005). *Сѣочарска лексика села Лозана*. Културна историја Сврљига. Свеска 3. Сврљиг: Етно-културолошка радионица.
- Рајковић Кожељац, Љ. (2014). *Речник ѣимочкоѣ ѣовора*. Неготин: Књижевно-издавачко друштво Лексика.
- Стојановић, Р. (2010). *Црнотравски речник*. *Срѣски дијалекѣолошки зборник: расѣраве и ѣрађа*, LVII, 9-1060.

ANA R. SAVIĆ-GRUJIĆ

INSTITUTE FOR THE SERBIAN LANGUAGE
OF THE SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS (SASA)
BELGRADE

THE COW BELL IN THE AREAL OF SOUTH-EAST SERBIA

Summary

In the speech of the Prizren-Timok dialect area, in the areal of South-East Serbia, lexical units are found with the meaning “a metal object with a pendulum that is hung around the neck of an animal”. The material obtained from the *Questionnaire for the compilation of animal husbandry lexemes in the lexicon of South-East Serbia* and was expanded with the lexical units from the relevant dictionaries from the same area, viewed in a broader context – as part of the entirety of the Serbian linguistic territory, and based on the material for the *Opšteslovenski lingvistički atlas*, and as part of the Carpathian linguistic complex, represented through the linguistic items “*klopot” and “звонук на шее пасущегося скота”. The analysis included over forty nominal lexemes, including various phonetic and derivational variants. The basic aim of the paper was the lexical-semantic clarification of the given lexical units with a view of their semantic motivation and origin. The linguistic map was used for more precise delineations of the territorial dispersion of various lexical realizations in the areal of South-East Serbia.

A precise analysis has determined that all the lexical units belong to the South-East Serbian speech, and that they make up an essential part of the folk cattle herder terminology, providing definitive proof of the significance of the cow bell in the life of the traditional village community. These lexemes mostly have a Slavic base. In most of the noted items we find the particular Slavic base *звон-*: *звóно* / *звóно* / *звóн*; *звончé* / *звончé*, *звонцé* / *звьнчé*; *звонáц* / *звоньц* / *звонáц* / *звоньц*, *звьньц* / *званьц* / *звеньц* / *званьц*. Derived words are also of Slavic origin: *ѣрајѡрац* / *ѣрајѡрѣц*, *ѣрајѡрак*, *ѣрајѡрче*.

In many of the names we can also distinguish an onomatopoeic base. Motivated by the onomatopoeic *цин*, which is used to mimic the sound of a bell, the term *цинáр* emerged. The further onomatopoeic elements of *клеј(ей)* and *чек(ей)* also provide a base for naming: *клајейáр* / *клејейáр* / *клојѡйáр*, *клојѡйáрник*, *клојѡйáрчé*, *клојѡйáрче*, *клојейáло* / *клојѡйáло*; *чекáрче*. Even the verb *лујáши* has onomatopoeic origins, and thus motivated the emergence of nouns such as *лúмáвац* / *лóйовац* / *лúмѡвац*, which also belong to this category. Expressive verb-derived words such as *ѣроја*, *ѣрома*, *дрька* are specific to the dialectal idiom and in one of their semantic realization achieve a meaning

close to that of the verb *луїа*. They further motivated the names of bells: *їроїаїїало* / *їроїеїїало*, *їроїаїїалче*; *їломоїїар*; *грњкало*.

The type of metal used to make these implements also motivated the naming of cow bells: *меденїца* and *меденїак*; *їулум* and *їулумьц*, *дронсо*.

Keywords: the cow bell; South-East Serbia; Prizren-Timok speech; areal study.